

ОМОН МАТЖОН SHE'RLARIDA QUSHLAR TIMSOLI

*Nasiba Norova,
BuxDU o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Mustafoyeva Nigina,
BuxDU filologiya fakulteti 1 bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'tgan asr she'riyatining eng yorqin vakillaridan biri Omon Matjon ijodi haqida so'z boradi. Unda shoirning "Qush yo'li", "Haqqush qichqirig'i" she'riy to'plamlaridagi ba'zi she'rlar tahlilga tortilgan. Qushlar timsolida ifodalangan ramziy va majoziy ma'no qatlamlari ochishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Badiiy adabiyot, she'riyat, ramz, timsol, qush, quzg'un, qaldirg'och, kapalak, qarg'a.

Badiiy adabiyotda juda ko'p ramziy obrazlardan foydalanamiz. Bu hol, adabiyotimizning eng faol turi bo'lgan she'riyatda, ayniqsa, yaqqol ko'rinadi. She'riyatni ramzsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Chunki she'r razm, majoz bilan jozibali va navqironidir. Ular she'riyatga yangicha ma'no va mohiyat bag'ishlash bilan bir qatorda so'zning jilo topishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shu o'rinda, qushlar timsoli mumtoz adabiyotda ham, zamonaviy adabiyotda ham uchraydi. Alisher Navoiy Farididdin Attorning "Mantiq ut-tayr" asariga javob tariqasida yozgan "Lison ut-tayr" dostonining 14-bobi qushlar majlisiga bag'ishlangan. Bu dostonidagi ramziy obrazlarning asosini qushlar obrazi tashkil etadi. Va bu obrazlar qadimdan adabiyotimizda qo'llanilib kelinadi. Bizga ma'lumki, qushlar bilan bog'liq ramziy obrazlar ham she'riyatda yo'q emas. Zamonaviy she'riyatimizda ham qushlar timsolining folklor va yozma adabiyot namunalari asosida shakllanganligini ko'rishimiz mumkin.

"Qushlar jahon xalqlari mifologiyasida katta ahamiyatga ega bo'lib, voqealar jarayonida birdaniga paydo bo'luvchi, qahramonlarga yordam beruvchi va vaziyatni keskin o'zgartiruvchi unsur sifatida e'tirof etiladi. Ular asosan, ilohiyot bilan odamlarning o'rtasidagi ko'priq sifatida, yuksaklik va osmon ramzi timsolida talqin qilingan. Qushlar timsoli boshqa ko'pgina xalqlardagi singari turkiy xalqlar mifologiyasida ham ilohiy olam bilan muloqot qiluvchi vosita sifatida ifodalangan. Odam o'lganidan keyin yoki uyqusida ruhi qushga aylanib uchib ketishi haqidagi tasavvurlar xalq odatlari va folklorda, xususan, ertaklarda o'z aksini topgan". [1,2]

Zamonaviy she'riyatda ham bu timsollar nisbatan qo'llanilganda yo ijobiy yo salbiy ma'no kasb etadi. Biz ushbu maqolada o'zbek adabiyotining yorqin vakillaridan biri Omon Matjon she'rlaridagi qushlar timsolini tahlilga tortamiz. Omon Matjon

haqida gap ketganda, uning lirikasi shakl va mazmun jihatdan, g`oya va ifodasi, usuliga ko`ra ham o`ziga xosdir. Omon Matjon ijodga alohida e`tibor bilan qarovchi shoir sanaladi. Ijodkor yozgan har bir she`rida chuqur falsafiy ma`nolar ijtimoiy hayot bilan uyg'un holda berilgani kishini zavqqa to`ldiradi. Shoirning “Qush yo`li”, “Haqqush qichqirig`i” kabi she`riy to`plamida aynan qushlar timsoli o`ziga xos usulda talqin etiladi. Masalan, uning “Ona degan so`z” she`riga e`tibor qarataylik:

*Kapalak rang, bulbullar ohang
Kashfi bilan mast bo`lgan lahza,
Ona so`zi qavatiga man
Yozib qo`ydim BAHOR deb asta... [4,116]*

Satrlardagi har bir poetik ifoda sharhi ko`pgina sahifalarga yetadi. Ushbu she`rda ona degan birgina so`zni yozish uchun uning yoniga Maysa, Bahor, Dunyo kabi kalomlar hamroh bo`lishini yozish kerak, deydi shoir. Misralarda urush fojealari, butun boshli dahshati onaning rangi kapalakning rangiga, ovozi bulbulning nolishiga qiyoslanadi.

Odatda, kapalak-jon ramzi. Qadimgi Yunonistonda Paxeya- jon mujassami- kapalak yoki kapalak qanotli qiz ko`rinishida tasvirlangan (Yunon tilidan tarjima qilinganda “paxe” so`zi bir vaqtning o`zida “jon”, “nafas olish” va “kapalak” ma`nosini anglatadi). Inson vafot etgach, uning joni- kapalakka aylanadi va narigi dunyoga yo`l oladi, deb o`ylashgan. Bir- biriga intiq jon- Amur va Paxeya sevgisi haqidagi qissaning ramziy ma`nosi ana shunday; antik san`atda Amur mash`al sifatida tasvirlanib, uning oloviga Paxeya intiladi. Kapalak- hayot va baxtning uzoq davom etmasligi, qisqaligining ham ramzi. Olov sari uchuvchi kapalak- halokatli, biroq qaytarib bo`lmaydigan mushtolik ramzi”. [2,96] Demak, shu o`rinda, kapalak jon ramzi bo`lishiga qaramay, undagi rang-baranglik insonni maftun etadi.

Bulbul esa o`zbek xalq ertaklarida uchraydigan mifologik qush obrazi sanaladi. Biroq, bu timsol umum adabiyotda ham ko`p qo`llanilib kelmoqda. Shoir bulbul timsoli orqali misrada yashiringan g`oyani nozik ishora orqali yuzaga chiqarmoqchi bo`ladi. Kapalak va bulbul timsollari orqali urushga ketayotgan farzandi intizor kutayotgan onaning holatini chizishga harakat qiladi, shoir.

Shu o`rinda xulosa qilishimiz mumkinki, qushlar timsoli jahondagi barcha xalqlarning adabiyoti va she`riyatida mavjuddir. Shuning bilan birga, hayotda mavjud qushlar obrazi dastavval folklorda paydo bo`lgan, keyinchalik bu yozma adabiyotga ham ko`chgan. Va bunda ularning mazmun- mohiyati saqlanib qolganligiga guvoh bo`lamiz.

*Mana daftarlarim- nursiz, surursiz,
Qishki dalalardek yaltiroq yobon.
She`rimga kirardi qaldirg`och, yalpoz,
Sen kirib ohista qo`l berganing on.*

Omon Matjon she`rlaridagi qush bilan bog`liq ramziy obrazlar ijtimoiy hayotdan tanlangan bo`lib, undagi ramziy obrazlarda bevosita hayotimizda ro`y bergan voqeliklar bilan bog`liqligini ko`ramiz. Zero, Gyote ta`kidlaganidek, har bir she`rning hayotiy prototipi mavjuddir. Bizga ma`lumki, qaldirg`och bahor darakchisi hisoblanadi.

Qaldirg`och-bahor, tong, tiklanish, umid, shuningdek, do`stlik va sadoqat ramzi. Xitoyda bahor va hosildorlik tajassumi sifatida e`zozlangan. Qaldirg`och- ma`budlar elchisi, ba`zan ikki dunyo o`rtasida vositachi hamdir (chunki u dengiz ortidan uchib keladi). Biroq qaldirg`och bilan yomon alomatlar ham bog`lanadi va u dunyoviy shakllarning ishonchsizligi va xavf ramzi sifatida qarala boshlandi. Uy tomlari ostiga in solgan qaldirg`ochlar xonadon o`chog`i va shinamlik ramziga aylangan [2,104]. Shoirning “Bugun oy botganda seni sog`indim” misralari bilan boshlanuvchi she`rida qaldirg`och timsoli ijobiy ma`noda qo`llanilgan. Uning ushbu she`rida yorga murojaati tasvirlangan. Oy botganda uni sog`inishi, yoridan ayrilgani, agar sevgilisi yonida bo`lganida kulfatni birgalikda yengishi va hattoki, she`rlari ham mazmunsiz, surursiz ekanligini aytib o`tadi. Agar yori uning hayotiga kirib kelgan onda she`rlariga go`yoki qaldirg`ochdek nur, ma`no-mazmun kiradi, ya`ni yanada go`zallashadi demoqchi bo`ladi.

Xalqimizda qaldirg`och bahor darakchisi, baxt va ezgulik xabarchisi deb ta`riflanadi. Bu qushga boshqa xalqlar ham e`tiqod bilan munosabat bildiradi. Chunki qaldirg`och juda ko`p xalqlarning qushlarga oid poetik tafakkuri tizimida keng ramziy ma`no kasb etgan qushlar sirasiga kiradi. Ko`pgina xalqlar e`tiqodida, jumladan, o`zbek xalqi e`tiqodida ham qaldirg`och ezgulik, insoniylik, mehr-oqibat kabi timsollarda gavdalanadi [3,111]. Shoir she`rida ham bu timsol orqali ijobiy ma`no ifodalangan.

*Bugun yurt ufqida bir nur ko`rindi,
Beklarni kengashga chorlang, hazratim
Qo`sh boshli quzg`unning qanoti sindi,
Beklarni kengashga chorlang, hazratim*

Shoir ijodidagi ushbu she`rda yovga qarshi kurash holatini ko`rishimiz mumkin. Va quzg`un timsoli orqali dushmanga ishora qilyapti. Dushmanni yengish uchun beklarni kengashga chorlashi, biroq yovning hiyla-yu aldovlari ko`p. Agar birlasholsak hammadan qudratliroq bo`lishin aytadi. Quzg`un timsoli ikki jihat: uning qora tusi va qattiq qag`illashi bilan shartlangan. Masalan, Shimoliy Amerika hindulari asotirlarida quzg`un ilohiy kuch va madaniy qaharamon hisoblanadi. “Quzg`un o`lik hayvonlar bilan ovqatlanishi bois uni o`liklar saltanati va yer bilan, biroq ayni vaqtda osmon (qushlarning umumiy ramzlariga ko`ra) bilan ham bog`lanadi. Shu sababli quzg`unga uchta olam o`rtasida vositachi vazifasi yuklanadi va unga donolik, bashorat qilish qobiliyati beriladi. Uni xtonik mavjudot sifatida baxtsizlik va o`lim bilan bog`lashadi.

Shu tariqa, bashoratchi quzg`un- asosan baxtsizliklar, o`lim xabarchisi. U bashoratchi va badniyat qush hisoblangan”. [2,105]

Chinakam shoir o`zining kayfiyatini, kechinmalarini o`zgalarga yuqtira oladi. Haqiqiy she`r hamisha yolg`ondan yiroq bo`lgan chin insoniy tuyg`ularni aks ettiradi. Omon Matjonning biz o`rganib chiqqan she`rlarida ayni shu holat yaqqol seziladi. Har uch she`rni o`qiganimizda o`zimiz sezib yo sezmay, shoir ifoda qilayotgan tuyg`ular ta`siriga tushib qolamiz. Chunki shoir she`rxonning ruhiy holatini, dunyosini yaxshi biladi. Biz xalqning qudrati, uning buyukligi, uning hayotini yaxshilash zarurligi haqida juda ko`p gaplar aytilganini bilamiz. Ammo xalq oddiy odamlardan iborat ekanligini, uning orasida oliyjanob-u buyuklar ham borligini, shu bois xalqni muqaddaslashtirish o`rniga uning ma`naviy darajasini ko`tarish kerakligini shoir she`rlarida yorqin ifodalangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Mamadaliyeva Z. Ikki maqola // Sharq yulduzi. jurnali, – Toshkent, 2013. –№6. – B. 5.
2. Mingboyeva D. Timsollar tilsimi. –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. – B.96.
3. Jumayev A. O`zbek va nemis ertaklarida qushlar obrazi tipologiyasi hamda spesifikasi. Filologiya fanlari bo`yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi, – Buxoro, 2021. – B.55.
4. Omon Matjon. Karvon qo`ng`irog`i. –Toshkent: Adabiyot va san`at nshriyoti, 1973, B. –116.
5. Internet saytlari: ziyo.uz kutubxonasi